

begrip

*DE GOLFOORLOG:
JODEN, CHRISTENEN
EN MOSLIMS
ONDER VUUR*

JAARGANG 17 -NUMMER 103

MOSLIMS CHRISTENEN

Begrip

Een tijdschrift, dat vanuit de RK-Kerk, de Nederlandse Hervormde kerk en de Gereformeerde kerken in Nederland streeft naar het kweken van onderling begrip tussen Moslims en Christenen en gelovigen van beide godsdiensten oproept tot ontmoeting, met respect en behoud van eigen identiteit.

BUREAUS VOOR DE ONTMOETING MET MOSLIMS

R. K. Kerk: Drs. L. van Oers, Cura Migratorum,
Luybenstraat 17, 5211 BR s-Hertogenbosch
Ned. Herv. Kerk: Drs. G. Speelman, 'Kerk en Wereld'
Postbus 19, 3970 AA Driebergen. Tel. 03438 - 12241
Gereformeerde kerken: Drs J. Slomp, Dienstencentrum
Postbus 203; 3830 AE Leusden. Tel. 033 - 943244

REDACTIE:

M. van den Boom
K. de Jong
L. van Oers (contactpersoon RK)
T. Poort-de Groen (contact uitgever)
J. Slomp (contactpersoon GKN)
G. Speelman (contactpersoon NHK)
K. Steenbrink (hoofdredacteur)

Uitgever/ Redactie en administratie:
'Cura Migratorum'
Luybenstraat 17
5211 BR 's-Hertogenbosch
Fax 073 - 145159

Tekeningen: F. Kalb

Abonnementen:

f20,— per jaar (5 nummers)
Losse nummers: f6,50
Giro 4300211 t.n.v. Cura Migratorum/Begrip

Abonnementen kunnen elk gewenst moment ingaan en worden automatisch verlengd, tenzij vier weken voor het begin van het nieuwe kalenderjaar schriftelijk wordt opgezegd.

Advertentietarieven op aanvraag.

Voor het overnemen van artikelen is toestemming van de uitgever nodig.

Joden, christenen en moslims onder vuur

Vanaf 16 januari dit jaar was de Golfoorlog het belangrijkste nieuwsitem in de media. Uiteraard is er ook binnen de redactie van Begrip uitvoerig over gesproken. Bij alle droefenis over deze escalatie van geweld, was er soms de opluchting dat het allemaal gelukkig niet de wending nam van een confrontatie tussen christenen en moslims of tussen joden en moslims. Daar zou ook geen echte aanleiding toe zijn. Iraq is geen gesloten front van moslims. Uit de reacties in Nederland bleek ook dat velen de islam niet als een Arabische religie, maar terecht als een wereldreligie beschouwen. Toch zijn godsdienstige sentimenten een aantal keren bij de Golf-oorlog betrokken. In dit nummer willen wij een drietal daarvan nader bekijken. Allereerst bezien wij in het leerhuis de politieke en godsdienstige betekenis van het woord fitnah, dat in de koran zowel beproeving als burgeroorlog kan betekenen. Bekender is het woord dji-haad, dat vaak ten onrechte als een "heilige oorlog" wordt vertaald. Daarover horen wij een nieuw geluid van een moderne moslim uit Egypte. Ook biedt dit nummer een verhaal uit de eigen koloniale geschiedenis, dat wel erg veel lijkt op wat zojuist in het Midden-Oosten is gebeurd. Tenslotte een beschouwing over de heiligheid van de plaatsen zoals Jerusaleem. - Uiteraard zijn ook de rubrieken "Moslims in Nederland" en de boekbesprekingen voor een deel aan deze thema's gewijd. Dit alles onder het uitspreken van de bede uit koran 60,4-5, die zo nauw aansluit bij de zesde bede van het Onze Vader: Onze Heer, op U stellen wij ons vertrouwen en tot U wenden wij ons schuldbewust en bij U is de bestemming. Onze Heer, maak ons niet tot een beproeving voor hen die ongelovig zijn en vergeef ons, onze Heer, want U bent de machtige, de wijze.

INHOUDSOPGAVE BEGRIP NO 103, APRIL 1991

Leerhuis: En breng ons niet in beproeving	2
Jihad (Marien van den Boom)	6
De korte weg van conflict naar oorlog (Karel Steenbrink)	13
Ook claims op heilige grond verjaren (Jan Slomp)	17
Moslims in Nederland	20
Boeken	27

Breng ons niet in beproeving

Twee dagen na het begin van de aanval van de Amerikanen en bondgenoten op Koeweit en Irak stond er een grote advertentie in de krant: Wilt U het einde weten van deze oorlog, lees dan de bijbel, het Boek der Openbaring. Deze algemene richtlijn is sindsdien wel vaker gegeven en soms ook met precieze aanduiding van hoofdstukken erbij. Vooral Openbaring 17-22 scoorde hoog in de aanwijzingen. Daar wordt gesproken over "een vrouw gezeten op een scharlakenrood beest, dat overdekt was met godslasterlijke namen: en het had zeven koppen en tien horens" (Openb. 17,3). De vrouw had de naam Babylon op haar voorhoofd staan en eenvoudige uitleg ziet in dat beest met die zeven koppen wel een

scud-raket, afgevoerd uit Baghdad, gelegen in de nabijheid van de oude ruïnes van Babylon. Bij deze apokalyptische uitleg wordt ook vaak het woord beproeving betrokken (voor het Griekse woord *peirasmos* geven wij hier niet de protestante vertaling verzoeking, ook niet het katholieke bekoring, maar een vertaling die naast de betekenis van 'testen' ook die van 'grote ellende' oproept). Openb. 3,10-11 schrijft aan de christenen van Philadelphia, (toen nog in Turkije en niet in Amerika): "Omdat gij mijn woord standvastig hebt bewaard, zal Ik u bewaren in het uur der beproeving, dat over heel de wereld zal komen, om de bewoners der aarde op de proef te stellen. Ik kom spoedig! Houd vast wat gij hebt, laat

niemand u de kroon ontroven.” Ook 1 Petrus 4,12-13 legt dit verband tussen de tegenwoordige beproeving en de eind-openbaring: “Dierbare vrienden, verwondert u niet over de brand die in uw midden woedt om u te beproeven, alsof u iets ongewoons overkomt. Verheug u veeleer, juist in de mate dat gij deel hebt aan het lijden van Christus; dan zult gij juichen van blijdschap, wanneer zijn heerlijkheid zich openbaart.”

De zesde bede van het Onze Vader, “en leid ons niet in bekoring/verzoeking”, wordt door een aantal geleerden ook in verband gebracht met de rampen, ziekten en gewelddaden, die de wereld in het laatste uur zullen treffen.

Een andere meer nuchtere godsdienstige interpretatie van de oorlog in Koeweit, werd gegeven door de Sjech van Al-Azhar in Cairo. De leider van de grote moskee-universiteit geniet niet alleen in Egypte, maar in vele delen van de islamitische wereld groot gezag, als het gaat om bindende godsdienstige uitspraken. Daarom vroeg president Moebarak van Egypte hem dan ook om advies na de Iraakse inval in Koeweit. De Sjech van Al-Azhar gaf een uitvoerig, maar zeer politiek geformuleerd oordeel. De inval in Koeweit was gepaard gegaan met plunderingen, brandstichtingen, moorden en verkrachtingen. Dat zijn allemaal daden, die uitdrukkelijk in de koran en de islamitische overlevering verboden zijn. Deze bronnen dringen er juist op aan om zo enigszins mogelijk het kwaad te verhinderen of te herstellen. Alle inspanningen die daartoe kunnen worden verricht, zijn dus aanbevolen en zelfs verplicht.

Bij de diplomatieke formulering van dit oordeel van de Sjech van Al-Azhar hoorde onder meer, dat er niet gesproken werd over de hulp van niet-mos-

lims, in dit geval de Amerikanen, die zouden meehelpen om Koeweit op de Iraki's te heroveren. De term *djihad*, vaak vertaald met “heilige oorlog” werd in dit verband natuurlijk niet gebruikt. Ook werd niet gesproken over de vele tradities, die krachtig en duidelijk verbieden om een islamitische burgeroorlog te voeren.

In de grote verzamelingen van de overleveringen van Mohammed, de *hadies*, komt een hoofdstuk voor over *de beproeving en de tekenen der ure*. De beproeving (*fitnah*) wordt hier allereerst in verband gebracht met de beproevingen en verwarringen die de jonge islamgemeenschap overkwamen. Dat is vooral de periode van interne oorlogen geweest, die met de opvolging van de derde kalief, Oesman, verbonden was. Mohammeds schoonzoon Ali werd toen in Medina tot vierde kalief gekozen, maar de militaire gouverneur van Syrië riep zich in Damascus ook uit tot kalief, waarop een grote eerste islamitische burgeroorlog ontstond. De overleveringen (op Mohammed zelf teruggevoerd, maar wellicht in latere tijd pas definitief geformuleerd) gaan duidelijk in tegen een oorlog van moslims tegen moslims. In deze overleveringen wordt de interne islamitische oorlog ook duidelijk verbonden aan de verwachting van het einde der tijden. Het woord voor beproeving, *fitnah*, werd dan uiteindelijk ook het algemene woord voor burgeroorlog.

In de grote verzameling van Bukhari, waar ruim 7000 afzonderlijke overleveringen van de profeet Mohammed staan, begint het hoofdstuk over *de beproeving en de tekenen der ure* met enkele versies van een uitspraak, die duidelijk gericht is tegen al te gemakkelijke opstanden. Zelfs tegenover gruwelijke tirannen is het beter je ge-

duld te bewaren, dan het nog erger kwaad van een bloedige revolutie te ontketenen. In een traditie die teruggevoerd wordt op Ibn Abbas wordt Mohammed geciteerd: "Als iemand van zijn vorst een bepaalde daad verafschuwt, laat hij dan zijn geduld bewaren, want iemand die zich ook maar een duimbreed verwijderd van het wettig gezag zal sterven als een ongelovige."

Vervolgens worden een aantal uitspraken van de profeet geciteerd die het geweld van moslims tegen moslims afwijzen. Zij worden hier weergegeven in de brokkelige en ietwat onsamenhangende stijl, zoals die in de verzameling van Bukhari algemeen is. Op gezag van Aboe Moesa wordt vermeld: "Iedereen die met getrokken zwaard op ons af komt, hoort niet tot onze gemeenschap." Op gezag van Aboe Hoerairah wordt het gezegde van de profeet vermeld: "Niemand van jullie mag met zijn wapen wijzen naar zijn broeder. Tegen zijn wil in zou de duivel dat wapen uit zijn handen kunnen losmaken en het zou zijn broeder kunnen treffen. De man die dan met het wapen gespeeld had, zou daardoor in de hel komen." Op gezag van Djabir vernemen wij, dat er eens iemand langs een moskee liep, met pijl en boog gereed om te schieten. De profeet gaf hem bevel om die pijl weg te houden, zodat hij geen moslim zou treffen, zelfs niet per ongeluk. Op gezag van Ibn Oemar wordt overgeleverd dat de profeet gezegd heeft: "Na mijn dood moeten jullie niet tot de tijden van ongelof terugkeren en elkaars nek afslaan."

Een duidelijk verband met het einde der tijden wordt gelegd in een ander gezegde, dat via Aboe Hoerairah wordt overgeleverd van de profeet: "Later zal er een tijd van beproeving komen. De mensen die zitten in die beproeving zijn beter af dan zij die staan. De mensen die staan zijn beter af dan zij die wandelen en zij die wandelen zijn beter af dan zij die hollen. Wie vooraan gaat in de beproeving, zal ook de eerste klappen krijgen. Als iemand dan een schuilplaats kan vinden, laat hij daar dan zo goed mogelijk gebruik van maken." Deze uitspraken zijn soms wel wat duister geformuleerd en voor verschillende uitleg vatbaar. Zeker is wel, dat het allesbehalve krijgshaftige taal is wat we daar horen, maar eerder afwijzing van geweld, zeker onderling geweld tussen moslims. Zo ook een traditie die overgeleverd is door Hassan, de zoon van de vierde kalief, Ali: "Ik droeg mijn wapens in de nachten der beproeving (de strijd om de opvolging van de derde kalief). Ik kwam toen Aboe Bakrah tegen, die aan mij vroeg: 'Waar ga je naar toe?' Ik zei: 'Ik wil de neef van de profeet helpen.' Hij zei daarop, dat de profeet had gezegd: 'Wanneer twee moslims tegenover elkaar staan met getrokken zwaard, dan zullen beiden in de hel terecht komen.' Daarop waren er die vroegen: 'De aanvaller natuurlijk, maar degene die wordt aangevallen dan?' Daarop zei de profeet: 'Degene die gedood werd, stond toch ook klaar om zijn geloofsgenoot te doden.'"

Ongeveer tien jaar geleden kwamen twee historici, Patricia Crone en Michael Cook met een schokkende nieuwe theorie over de eerste eeuw van de islamitische beweging. Volgens hen stond Mohammed aan het begin van een messianistische sekte, die het einde der tijden nabij achtte. Deze sekte werd door sommige christelijke auteurs *Hagarisme* genoemd. Later zou daaruit de meer aardse en op permanent voortbestaan gerichte islamitische godsdienst uit zijn ontstaan. Tegen deze achtergrond is het eigenaardig om te zien dat in de tekst van de koran helemaal geen messianistische of apocalyptische thema's worden verbonden aan het begrip beproeving, *fitnah*. In de koran zelf komt de term beproeving vooral in twee betekenissen voor: enerzijds als test, als een soort examen waar de mens dan succes-

vol door heen moet komen; anderzijds als een kwade beproeving, waarvan hij mag bidden, dat “deze kelk aan hem voorbij mag gaan”, zoals Jezus deed (Mk 14,36). De eerste betekenis zien we in Koran 8,27-28, waar de mens gewaarschuwd wordt tegen een te grote gehechtheid aan bezittingen van deze aarde, die immers alle beschouwd moeten worden als een tijdelijke gave van de Heer: “Jullie die geloven! Weest niet ontrouw aan God en de gezant en weest niet ontrouw aan de dingen die jullie toevertrouwd zijn, terwijl jullie beter weten. En weet dat jullie bezittingen en jullie kinderen een beproeving zijn en dat er bij God een geweldig loon is.” Zo ook Koran 20,131, waar God zegt: “En kijk niet met uitpuilende ogen naar wat Wij sommigen van hen als vruchtgebruik gegeven hebben, de schittering van het tegenwoordige leven, om hen daarmee te beproeven. En het levensonderhoud van jouw Heer is beter en onvergankelijker.”

De betekenis van die kwade beproeving zien we onder meer in koran 74,28-31, waar een beschrijving wordt gegeven van de hellehitte: “Zij laat niets over en zij laat niets achter. Zij verzengt de huid. Negentien (engelen) hebben er opzicht over haar. Wij hebben slechts engelen als vuurwachters aangesteld en Wij hebben hun aantal voor hen die ongelovig zijn alleen maar tot een beproeving gemaakt.” Over deze soort van kwade beproeving spreken wellicht ook die twee harde koran-verzen (2,190-3 en 2,217) waarin gezegd wordt: “Bestrijdt op Gods weg hen die jullie bestrijden, maar begaat geen overtredingen. Doodt hen waar jullie hen aantreffen. Beproeving erger is dan te doden.. Maar als zij ophouden, dan is God vergevend en barmhartig”. Deze verzen staan duidelijk in de historische context van de laatste debatten en politieke, zelfs fysieke strijd, die Mohammed tegen de Mekkanen heeft gevoerd. Hij wilde daarbij zeker de heiligheid van het gebied rond Mekka in de maand Ramadan respecteren. In de specifieke context van die tijd zegt koran 2,217: “Zij vragen jou (Mohammed) over de heilige maand, over het strijden erin. Zeg: ‘Erin te strijden is een ernstige zaak, maar het versperren van Gods weg, het niet in Hem en de heilige moskee geloven en het verdrijven van de mensen die erbij horen gelden bij God als ernstiger. Beproeving is ernstiger dan te doden...”

Bij deze verzen uit de laatste jaren van Mohammeds zending zien we een betekeniswijziging die door de anglikaanse bisschop Dr. Kenneth Cragg als volgt beschreven werd: ‘Toen de eerste islamitische gelovigen in moeilijke omstandigheden van onderdrukking verkeerden, betekende het woord *fitnah* “vervolging”, maar toen zij de overheersende macht werden, kreeg het de betekenis van “opstand” tegen het wettige gezag’. (Cragg, *Muhammad and the Christian, a question of response*, p. 34: While the early Muslim believers are under duress and oppression *fitnah* means ‘persecution’. When they become the dominant power *fitnah* means ‘sedition’.)

Evenmin als de bijbel brengt de koran de absolute geweldloosheid, of roept er toe op. Voor beide tradities is het wel een beproeving, waartegen gebeden mag worden, zoals koran 16,110 zegt: “Voorts is jouw Heer voor hen die zijn uitgeweken nadat zij beproevingen moesten ondergaan en die zich dan te weer hebben gesteld en gelduldig hebben volhard - voor hen is jouw Heer tenslotte toch vergevend en barmhartig.” Of zoals het lied van Huub Oosterhuis het in deze tijd heeft samengevat: wees als een god bevrijder
laat een nieuwe laatste oorlog
die giftbeker ons voorbijgaan

Jihad

Etymologisch betekent jihad (uit te spreken als *djihaad*, ook geschreven als *djihad*): inspanning gericht op een bepaald doel. In de rechtssystemen van de islam werd het woord jihad vaak gebruikt bij de bespreking van allerlei juridische kwesties, inclusief de vraag in hoeverre en wanneer sprake is van een rechtvaardige oorlog. In de mystieke islam wordt jihad gezien als de inspanning tegen egoïsme en minderwaardigheidsgevoel. Andere mystici ervaren jihad als de strijd die nodig is om morele en religieuze volkomenheid te bereiken.

Koran en Traditie.

Jihad wordt in de Koran veelvuldig gebruikt binnen de verzen uit de Medinensische periode. In die tijd -Mohammed vertrekt in 622 naar Medina- worden de spanningen tussen de inwoners van Mekka en de uitgeweken moslims in Medina steeds groter. Meestal wordt het woord jihad (of een afleiding daarvan) in verband gebracht met het strijden 'op de weg van God' (*fi sabil Allah*).

Sura 22,39: *Aan hen die bestreden worden is [de strijd] toegestaan omdat hun onrecht is aangedaan; God heeft de macht hen te helpen.*

Sura 9,91: *De zwakken, de zieken en zij die over niets beschikken om als bijdrage te geven trefte geen blaam, wanneer zij oprecht zijn tegenover God en Zijn gezant. Hun die goed doen kan niets verweeten worden - God is vergevend en barmhartig.*

Sura 2,217: *Zij vragen jou over de heilige maand, over het strijden erin. Zeg: "Erin te strijden is een ernstige zaak,*

maar het versperren van Gods weg, het niet in Hem en de heilige moskee geloven en het verdrijven van de mensen die erbij horen gelden bij God als ernstiger. Verzoeking is ernstiger dan te doden. Zij zullen pas ophouden tegen jullie te strijden wanneer zij jullie van jullie godsdienst hebben afgebracht; als zij dat zouden kunnen. Wie van jullie zich van hun godsdienst afkeren en dan als ongelovigen sterven, dat zijn zij wier daden in het tegenwoordige leven en in het hiernamaals vruchteloos zijn. Zij zijn het die in het vuur thuis horen; zij zullen daarin altijd blijven.

Sura 2,191: *Doodt hen waar jullie hen aantreffen en verdrijft hen waarvandaan zij jullie verdreven hebben. Verzoeking is erger dan te doden. Strijdt niet tegen hen bij de heilige moskee, zolang zij daarin niet tegen jullie strijden. Als zij tegen jullie strijden, strijdt dan tegen hen; zo is de vergelding voor de ongelovigen.*

Sura 47,4: *En wanneer jullie hen die ongelovig zijn [in de strijd] ontmoeten, slaat hen dan dood, maar wanneer jullie dan de overhand over hen verkregen hebben boeit hen dan stevig vast, hetzij om hen later als gunst vrij te laten hetzij om hen los te laten kopen, wanneer de lasten van de oorlog zijn afgelegd. Zo is het. En als God zou willen zou Hij zich zelf op hen wreken, maar Hij wil jullie met elkaar op de proef stellen. En zij die op Gods weg gedood zijn, hun daden zullen niet teloorgaan.*

(Koranvertalingen volgens die van Dr. F. Leemhuis)

De achtergrond van jihad wordt bepaald door de idee van universaliteit, die aan de islam (en in beginsel aan

elke monotheïstische religie) eigen is. De nadruk op de ene en unieke God impliceert een voortdurende strijd tegen machten die deze universaliteit niet aanvaarden.

Die voorwaardelijkheid van de jihad is echter niet altijd door theologen benadrukt. Herhaaldelijk is het in de geschiedenis voorgekomen, dat jihad gezien werd als een verplichting om tegen de ongelovigen als zodanig ten strijde te trekken. Sura 59 is vaak in die agresiële zin uitgelegd.

Ook in de Traditie (*Hadith*) komt de jihad herhaaldelijk aan de orde. Vaak echter leggen hadiths nadruk op de voortreffelijkheid van de jihad als vrome handeling, de beloningen van het martelaarschap, alsmede op de praktische en ethische gevolgen van de jihad.

Jihad in de rechtsleer

Ook in het islamitische recht wordt de jihad uitgelegd als een gemeenschappelijke plicht van alle moslims, van de hele gemeenschap. Na de grote veroveringen in de 9e eeuw bepaalden islamitische juristen dat elk jaar een jihad tegen de ongelovigen moest worden uitgevoerd. Bovendien stelden zij, dat elke gezonde moslim de heilige plicht heeft om aan de oorlog deel te nemen, wanneer de gemeenschap door een vijand wordt aangevallen. Zij die tijdens een jihad sneuvelen, gaan rechtstreeks naar het paradijs.

Oorspronkelijk bestond er tussen Shi'iten en Sunniten geen verschil in visie over de jihad. Later evenwel is dat veranderd, met name wanneer de laatste imam in 874 n.Chr. in de verborgenheid treedt. In de Shi'a is het recht om jihad uit te roepen voorbehouden aan de juristen, die in naam van de Verborgene Imam spreken. Dit verklaart waarom in de afgelopen eeuwen herhaaldelijk oorlogen tussen Iran en zijn

buurlanden onder de banier van jihad werden gevoerd.

Het uiteindelijke doel van de jihad is door juristen altijd gezien als de 'onderwerping van ongelovigen' en het 'uitbannen van ongelooft'. In politieke zin beperkte zich dat evenwel tot het opleggen van een pax islamica op veroverde gebieden. Volken die door moslims geregeerd werden, werden in beginsel niet gedwongen zich tot de islam te bekeren. Zij waren alleen betaling van speciale belasting verschuldigd, waarmee ze de status van beschermde en getolereerde minderheden -de zogenaamde dhimmi-status- kregen.

Juristen benadrukken eveneens, dat zo lang het uiteindelijke doel van jihad -de verbreiding van de islam over de hele wereld- nog niet bereikt is, er een situatie van oorlog bestaat tussen de islamitische en niet-islamitische wereld. Die situatie kan evenwel worden teniet gedaan door het sluiten van een verdrag. De meeste geleerden benadrukken dat de duur van dit verdrag op zijn hoogst 10 jaar mag duren.

Jihad in de geschiedenis

Door de eeuwen heen heeft jihad gefunctioneerd als rechtvaardiging van een oorlog tussen islamitische en niet-islamitische landen. Ook werd de jihad gebruikt ter rechtvaardiging van oorlog tussen islamitische landen onderling, met name wanneer de vijand als ketter kon worden gekarakteriseerd. In de 18e en 19e eeuw ontstonden veel bewegingen die in naam van jihad ten strijde trokken voor de onafhankelijkheid van hun land of voor de bestrijding van politieke en economische corruptie. Bekende voorbeelden zijn de Wahhabitenbeweging in Saoedi Arabië (1703-1787) en de Mahdi-beweging in Soedan (1881-1898). Wel zal duidelijk

chr + joch

7

zijn, dat ook in de islamitische wereld overheden de godsdienst gebruiken ter legitimering van oorlogszuchtige handelingen.

Bij nadere bestudering blijkt dat de Koran de oproep tot jihad niet absoluut stelt. De verplichting tot jihad is een voorwaardelijk gegeven in situaties van agressie en malafide gedrag van de kant van niet-moslims: Sura 2,190: *En bestrijdt op Gods weg hen die jullie bestrijden, maar begaat geen overtredingen; God bemint de overtredders niet.*

Sura 9,113: *Het past de profeet en de gelovigen niet vergeving te vragen voor de veelgodendienaars ook al zijn zij verwanten, nadat het voor hen duidelijk geworden is dat zij de bewoners van het helle-vuur zullen zijn.*

Men dient daarbij te bedenken, dat de vertaling van jihad met 'heilige oorlog' -zoals deze in het Westen opgeld doet- niet correct is. In feite gaat het meestentijds niet om een oorlog op grond van religieuze motieven. De eenheid van 'religie en samenleving', cq. 'religie en politiek' is voor moslims een vanzelfsprekend gegeven. Als er tot een jihad wordt overgegaan, dan blijken meestentijds politieke en/of economische motieven die jihad te bepalen. In zoverre is er dus eigenlijk geen of nauwelijks verschil met de discussie in het Westen over de rechtvaardigheid van een oorlog. Ook in de Westerse discussie blijken meestentijds economische en politieke overwegingen de doorslag te geven. Dat is duidelijk het geval geweest in de Golfoorlog en dat was ook het geval tijdens de kruistochten in de Middeleeuwen.

Historische vergelijking met de kruistochten.

"Deus lo Vult" (God wil het!), zo klonk het tijdens het concilie van Clermont Ferrand op 27 november 1095.

Over de kruistocht als uitdrukking van de wil van God bestond grote overeenstemming. Overal werden voorbereidingen getroffen en als symbool van goddelijke bescherming en van onderlinge saamhorigheid werd het kruisteken op de schouder genaaid.

Het ontstaan van de kruistochten is door verschillende elementen beïnvloed. Hiervan was de rol van de pausen zeker niet de minst belangrijke. Hoewel de werving, financiering en voorbereiding van de tochten aan derden werd overgelaten, waren het de pausen die tot deelname aan de expeditie vasthielden. Naast sociaal-economische waren ook religieuze motieven in het geding. In het westen ontstond een propaganda, die de weg naar het oosten ontsloot. Voor de Franken was het Gods wil, dat zij als uitverkoren volk op weg gingen om het land van Christus te veroveren. De oorlog die zij moesten voeren voor de ontsluiting van het Midden-Oosten beschouwden zij als een volkomen rechtvaardige zaak. Men zag deze kruistocht als een rechtvaardige oorlog, een uitdrukking die in christelijke kring voor het eerst door Augustinus werd gebruikt.

Door de pelgrimages had de naam Jeruzalem voor tallozen in die tijd een magische klank. In verschillende eschatologische verwachtingen nam zij een belangrijke plaats in. Die religieuze gevoelens vormden een goede voedingsbodem, toen paus Urbanus II zijn oproep tot de kruistocht deed. De oproep van de paus had enorm respons.

In de overgeleverde versies van de pauselijke toespraak staat de stad Jeruzalem centraal. Het zal van meet af aan zijn gegaan om een expeditie die deze stad als doel had. Het tweede argument van de paus was het helpen van verdrukte broeders in de oriënt. Er was

nog een derde wens, namelijk de wens van de paus naar kerkelijke unie met de Byzantijnen met wie het in 1054 tot een breuk was gekomen.

De motieven van de kruisvaarders waren uiterst verschillend. Bij menigeen ging religieuze inspiratie gepaard met wereldse beweegredenen: weg van geloof en gehoorzaamheid, het doen van boete en vrede met God. Overwegingen van materiële aard noemen de kroniekschrijvers meestal niet expliciet. Sociale motieven als het zich onttrekken aan knellende banden van familie en streek, de wens om op de maatschappelijke ladder te stijgen, politieke motieven als het voeren van een rechtvaardige oorlog om de ongelovigen Jeruzalem te ontnemen, psychologische motieven als zucht naar avontuur en

naar het ongewone, verlangen naar romantiek en erotische avonturen.

Nieuwe interpretatie van jihad bij moderne moslims: Hassan Hanafi

In de 19e eeuw zijn er ook duidelijk pogingen geweest om aan jihad een nieuwe interpretatie te geven. De Indiase reformist Sayyid Ahmad Khan (1817-1898) bijvoorbeeld stelde dat jihad alleen gerechtvaardigd is in situaties van geloofsvervolgung. Naar zijn mening was om die reden verzet tegen de Britten niet geoorloofd. Egyptische reformisten als Muhammad 'Abduh (1849-1905) en Rashid Rida (1865-1935) wilden evenwel niet zo ver gaan. Zij benadrukten dat vreedzame coëxistentie tussen moslims en niet-moslims regel behoort te zijn: jihad is alleen geoorloofd als defensieve verdediging

TENTOONSTELLING OVER PELGRIMSREIS EN KRUISTOCHT IN LEIDEN

In het Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden is tot einde 1991 een tentoonstelling te zien over de reis die Graaf Willem IV in 1343/44 naar Jerusalem en Litauen maakte. Op basis van het financieel verslag van de reis zien we een aantal aspecten van de pelgrimstocht naar Jerusalem. De katholieke Graaf ontving van de paus dispensatie van het verbod van contact met islamieten. Dat contact was overigens beperkt, omdat de dienaren in Cyprus werden achtergelaten, "want mijn here niet en woude dat enich knecht ten heylighen grave voer." Temidden van de imposante muntencollectie, die getoond wordt naar aanleiding van de zeer dure reis, komen ook een aantal munten met Arabisch schrift, die kennelijk rond de Middellandse Zee probleemloos inwisselbaar waren.

Na de reis naar het Heilig Land nam Willem IV nog deel aan de winterveldtocht van de ridders van de Duitse Orde tegen de (toen nog) heidense Litauers, "een evenement waaraan ieder jaar grotere en kleinere groepen West-Europese edelen deelnamen."

De bijschriften van de tentoonstelling vermelden dat in de Middeleeuwen zowel religie als militair wapengeweld belangrijker waren dan tegenwoordig. "Een kruistocht was een uitstekend middel om beide te combineren."

welke eventueel ook op het kolonialistische streven van het Westen van toepassing is. Recente modernisten gaan een geheel nieuwe weg en stellen dat jihad in beginsel gelijkgesteld kan worden aan de 'rechtvaardige oorlog' (*bellum justum*) van het internationale recht.

De Egyptische filosoof H. Hanafi (geb.1935) geeft aan het begrip 'jihad' een geheel nieuwe interpretatie. Jihad dient voor alles gezien te worden als strijd tegen onderdrukkende ideologieën en instanties. Jihad tegen onderdrukking is immers de innerlijke kern van de islamitische geloofsbelijdenis, namelijk 'er is geen god dan God alleen'. Een bevrijdende theologie wordt -aldus Hanafi- gedragen door de vooronderstelling, dat 'God' steeds in een ander gewaad verschijnt, al naar gelang ontwikkelingen in de maatschappelijke praxis. Dit 'anti-theïsme' van de Koran gaat in feite ook uit boven het traditionele dilemma van theïsme of atheïsme. Binnen de context van het hiërarchisch-theologische denken in de islamitische wereld betreft dit 'anti-theïsme' thans de strijd voor een radicaal-horizontaal wereldbeeld. Voor de verticale 'God' van het heersende religieuze establishment moeten nieuwe -horizontale- woorden worden gevonden: 'vooruitgang', 'democratie', 'ontwikkeling', 'nationale onafhankelijkheid', 'bevrijding'. Die nieuwe woorden voor 'God' zijn geenszins neologismen in de islamitische traditie. Het betreft slechts -moderne- synoniemen voor betekenissen, die ook in het klassieke vocabulaire liggen opgeslagen: 'perfectie', 'oneindigheid', 'eeuwigheid', 'wezen'.

Hanafi bepleit dat met name in ontwikkelingslanden nieuwe strategieën worden uitgedacht, en wel omdat alleen de reconstructie van het histori-

sche bewustzijn (religieuze traditie, cultuur) tot daadwerkelijke vernieuwing en verandering kan bijdragen. Een en ander geldt des te meer in situaties, waarin de traditie gebruikt wordt als instrument van politieke controle. Veel theologische verhandelingen in de islamitische wereld zijn gewijd aan de verdediging van de macht van de 'sultan', aan wie de hoogste eer gegeven wordt. De verheerlijking van de 'sultan' loopt vaak parallel aan de verheerlijking van 'God', de dankzegging aan de 'sultan' gaat hand in hand met de dankzegging aan de 'Schepper'. Vervolgens komt de Profeet ten tonele, die -in lofprijzing en dankzegging- de derde schakel van een heilige en autoritaire drieëenheid vormt. Dit mechanisme is door de macht van de massamedia nog nooit zo groot geweest.

Hanafi stelt, dat een reactionaire islam vervangen moet worden door een revolutionaire islam. Een reactionaire islam, waarin rituelen en ceremoniën op de voorgrond staan, draagt bij tot een rechts-ideologisch bewustzijn, waarin 'geloven in God' de massa op dualistische wijze van de werkelijkheid vervreemdt. Een revolutionaire islam, waarin geloven in God en de strijd voor het humanum samengaan, draagt bij tot een historisch bewustzijn dat de 'waarheid' van God niet in alle regionen van de werkelijkheid te vinden is. In elk geval is authentieke waarheid niet in de 'rechtse' regionen van de werkelijkheid te vinden. De verschillen tussen rijk en arm kunnen nooit in de 'eenheid van God' teniet worden gedaan. Het orthodoxe ideaal van de 'eenheid van de islam' als een rondom de 'eenheid van God' geordende harmonie van tegenstellingen, moet vervangen worden door mystiek-revolutionaire interpretaties van 'eenheid' als een altijd te verwerklijken opgave.

Het monotheïstische ideaal van 'eenheid' verwijst -te meer daar de 'God' van de Koran een 'God van hemel en aarde' is- naar de overwinning op maatschappelijke vervreemding: achterstand-voortgang, imperialisme-vrijheid, uitbuiting-eigen bronnen van bestaan, plundering-sovereiniteit, kapitalisme-socialisme, tirannie-democratie.

Volgens Hanafi is jihad in beginsel alleen geoorloofd als verzet tegen onderdrukkende politieke en ideologische instanties, en het maakt daarbij niet uit of die instanties van westerse dan wel islamitische oorsprong zijn. Door de eeuwen heen hebben islamitische ketterse denkbeelden die maatschappelijke praxis en het verzet daartegen als achtergrond. Ook in de 20e eeuw is dat het geval, zij het dat oppositie zich vaker in andere gestalten voordoet. Oppositionele krachten gebruiken niet altijd het taalgewaad van de islam voor hun protest. Met name tot aan de 70er jaren dienden ideologieën als marxisme, liberalisme, socialisme en nationalisme als 'vehicles of rebellion'. Daartegenover staan de autocratische overheden die een autoritaire theologie uitstralen. Sinds de massamedia hebben die autoritaire overheden een ongeken- de macht gekregen: geheime politie, controle op het religieuze establishment en onderwijs. Oppositie in het openbaar is bijzonder moeilijk geworden. Vandaar dat de oppositie ondergronds is gegaan en zich met name bedient van de religieuze traditie op lokaal niveau: de dorpsmoskee, de plaatselijke religieuze leider, Koranstudie enz..

Inmiddels hebben oppositionele groepen de waarde van de traditie herontdekt. Die herleving van het islamitische bewustzijn onder groepen van de isla-

mitische wereld wordt gevoed door de overtuiging dat de islam in staat is te fungeren als een instrument van nationale eenheid, niet op het niveau van de Theorie maar op het niveau van de Praktijk. Binnen de hedendaagse islamitische theologie bestaan vele verschillende zienswijzen op het openbaringskarakter van de Koran, de plaats van de Shari'a in de wetgeving en de reikwijdte van de religie in de samenleving. Diezelfde leerstellige verschillen verhinderen echter niet, dat er een zekere consensus groeit op het niveau van de maatschappelijke praktijk: de strijd tegen grootgrondbezit, de verwerkelijking van maatschappelijke gerechtigheid, de verdediging van culturele identiteit tegenover westers cultureel kolonialisme. Die consensus wordt in zekere zin gedragen door een oecumene van groepen uit de mystiek en de orthodoxie, de Shi'a en de Sunna.

Voor Hanafi is het bestrijden van autoritaire godsbeelden -jihad- een existentiële ongeldigverklaring van alle waarden en normen, die de onvrijheid van de mens bestendigen of gevestigde belangengroeperingen legitimeren. Ketterij vertegenwoordigt meer 'waarheid' dan de rechtzinnigheid van de orthodoxie. In beginsel zijn namelijk ketterse bewegingen niet deviant op het niveau van de Theorie maar op het niveau van de Praxis. Wanneer machthebbers de jihad tegen die ketterse bewegingen in naam van God uitroepen, dan misbruiken zij deze jihad als een instrument van politieke controle. Een autoritaire theologie, veelal opgebouwd rondom de 'alwetendheid' en 'almacht' van God, is een politiek wapen ter verdediging van een totalitaire regeringsvorm of gepersonifieerde dictatuur.

Marien van den Boom

Literatuur:

- M. van den Boom, *Bevrijding van de mens in islamitisch perspectief*. Amsterdam 1984.
A.H. van Erp, *Gesta Francorum: Gesta Dei? Motivering en rechtvaardiging van de eerste kruistochten door tijdgenoten en moslimse reactie*. (Diss.) Amsterdam 1982.
H. Hanafi, *Religious Dialogue and Revolution*. Cairo 1977.
H. Hanafi, *Min al-aqida ila al-thawra*. (Van geloof naar revolutie). 5 delen. Cairo 1988.
R. Peters, in: M. Eliade (ed.), *Encyclopedia of Religion*. Vol.8. New York 1987, sv.'Jihad'.
R. Peters (Transl. and ann.), *Jihad in Medieval and Modern Islam*. E.J.Brill Leiden 1977
E. Tyan, in: *Encyclopedia of Islam*. Vol.II. E.J.Brill Leiden 1965.

CURSUSSEN EN ONTMOETINGEN

Toerichtingscentrum Gereformeerde Kerken te Leusden organiseert 13 april een studiedag "Islam en tolerantie" onder leiding van G. Speelman en J. Slomp.

Driedaagse studieconferentie op Hydepark te Doorn, 17-19 april, gericht op studie van de koran, onder leiding van G. Speelman, Jan Slomp en Dick Bakker. Kosten 175 gulden. Inlichtingen: Mw. v.d. Kolk, Dribergseweg 50, 3941 ZX Doorn.

De Sektie Interreligieuze Ontmoeting van de Raad van Kerken in Nederland houdt een studiedag over "Hoe concreet zijn vrede en gerechtigheid in de Nederlandse Samenleving?" Er zijn drie sprekers, een christen, hindoe en moslim. Zaterdag 20 april 1991 Geref. Kerk, Provinciale Weg 32A, Bunnik. Informatie Drs. J. Slomp, Postbus 203, 3830 AE Leusden

De Stichting Cura Migratorum organiseert twee cursussen "Inleiding in het islamitisch-christelijk leerhuis" onder leiding van Abdul Bari Muchtar, Berry van Oers en Karel Steenbrink. Den Bosch: de maandagen 22 april, 6 en 27 mei; Leiden de maandagen 29 april, 13 mei en 3 juni. Steeds van 10.00 tot 16.00. Kosten 90 gulden, inclusief koffie, thee, lunch en een cursusboek. Informatie en opgave bij administratie Begrip.

Op vrijdag 3 mei organiseert de vereniging MOI (Midden Oosten en Islam) een studiedag over de koranvertaling van Dr. F. Leemhuis te Groningen.

Op zaterdag 4 mei organiseren IKV, Pax Christi en de werkgroep islam van de Raad van Kerken een bijeenkomst in de Janskerk in Utrecht over moslims in Nederland en de gevolgen van de golfcrisis. Medewerking verlenen o.m. Abdulwahid van Bommel, Talib Demirhan en Hamzah Zeid. Aanvang 10.00 uur, toegang gratis. Opgeven/inlichtingen bij G. Speelman (03438-12241) en J. Slomp (033-960329)

De "Acht-Mei-Beweging" zal op zaterdag 11 mei haar jaarlijkse manifestatie houden in de veemarkthallen van Utrecht. Berry van Oers en Karel Steenbrink zullen er een introductie geven van het islamitisch-christelijk leerhuis.

De korte weg van conflict naar oorlog:

de overwinning van het koloniale Nederlandsch-Indische leger op de moslims van West-Sumatra in de belastingoorlog van 1908

Het bergland van West-Sumatra, Minangkabau, is al eeuwen lang gericht op export. In de 16e en 17e eeuw haalden de Engelsen en Nederlanders er vooral goud in ruil voor textiel, dat ze uit India meebrachten. In de loop van de 18e eeuw raakten de goud-mijnen uitgeput en werd de koffie uit de koele heuvels een belangrijk exportproduct. Om daarin een handelsmonopolie te krijgen werd in het begin van de 19e eeuw dat gebied in langdurige oorlogen door de Nederlanders onderworpen: de *Paderi-oorlogen* van 1825-1838. Die oorlogen heten zo omdat de islamitische leiders, die ook aanvoerders van het verzet waren, lange witte kleren droegen, als monniken en priesters. Via het Portugees kwam zo voor hen de term *paderi* in zwang.

Na de overwinning voerden de Nederlanders belastingen en heffingen in, want de oorlog moest nu eenmaal betaald worden. Een verdrag uit 1833 verklaarde wel dat er geen personele belasting ingevoerd zou worden, maar op vele vormen van handel werden tarieven gesteld. Onder meer kregen veel dorpen de verplichting om tegen een vooraf bepaalde (lage) prijs een hoeveelheid koffie te leveren. Kort na 1900 daalde op de hele wereldmarkt de prijs van de koffie zo drastisch, dat de verplichte koffieleveranties nauwelijks of geen batig saldo meer opleverden voor het koloniaal bewind. Er werden toen pogingen in het werk gesteld om de verplichte leveringen te vervangen door een belasting in geld, per gezin op te brengen. De eerste voorstellen daartoe in 1904-5 riepen zo'n verzet op bij vertegenwoordigers van de bevolking, dat ze snel werden ingetrokken. Tot in het Nederlandse Parlement toe werden die voorstellen bekritiseerd. Op 17 November 1905 gaf de socialistische afgevaardigde van Kol al een waarschuwing aan de Minister van Koloniën tegen een te hoge belastingdruk: "De Gouverneur-Generaal schijnt voornemens te zijn op de Westkust van Sumatra meer belasting te gaan heffen. De billijkheid van dien maatregel zal ik niet ontkennen, maar toch moet hier gewaakt worden voor het gevaar, dat de tegenwoordige Gouverneur-Generaal [J.B. van Heutsz, eerder als generaal de harde overwinnaar van de Atjeh-oorlog] eenvoudig zegt: wij hebben de macht, zij zullen betalen of wij zullen hen wel dwingen.. Ik vrees dat een despotisch optreden zoo niet tot verzet, dan toch tot wrevel en haat zal uitlokken. In Indië is vechten geen kunst met onze moderne wapenen, onze snelvuurkanonnen en repeteer-geweren tegenover den zwak gewapenden inboorling wien alle tactiek ontbreekt. Dit is geen kunst, maar lafheid." De Minister van Koloniën antwoordde op 22 no-

vember 1905: "Omtrent de plannen ten aanzien van Sumatra's Westkust kan ik nog geen mededeelingen doen, omdat, wat de hoofdbelasting aangaat, mij nog geen voorstellen hebben bereikt. Intusschen doet het mij genoegen, dat de heer van Kol verklaard heeft te erkennen, dat aan de bevolking van dat gewest zwaarder lasten moeten worden opgelegd. Ik kan verzekeren dat dit niet zal gebeuren met de bajonet, en dat ik geen belasting wil die wrevel onder de bevolking brengen."

Op 7 februari 1908 werd door de Gouverneur-Generaal te Batavia een hoofdelijke belasting voor West-Sumatra ingevoerd onder gelijktijdige afschaffing van leverantieplicht voor koffie. Bij de bepaling waren de bewoners van de Mentawai-eilandgroep uitgezonderd. Op deze geïsoleerde eilanden was nog weinig onderwijs en er was nog nauwelijks geld in omloop bij de gewone boeren. De tweede man in de koloniale rangorde voor West-Sumatra, Residents-Secretaris G.A.N. Scheltema de Heere schrijft daarover later: "Sprak een maleier van West-Sumatra mij nu over de belasting, dan placht ik te zeggen: 'Mijn beste man, de oplegging van dien last aan de maleiers, dat is voor hen zo goed als een eereteken: het is hun meerderjarigverklaring. De Nederlanders betalen belasting, de *oerang pagaj* ["wilden"] niet. De maleiers stonden tot dusver op dit punt met de *oerang pagaj* gelijk: nu worden zij bij de Nederlanders gerekend.'" (Indische Gids 1923:130)

De belastingheffing werd dus verdedigd als een offer aan en tevens een teken van de vooruitgang. De moslims die eeuwenlang islamitisch onderwijs hadden gegeven, met Arabisch schrift, mochten nu gaan betalen voor westers onderwijs. Zij mochten nu ook de westerse ambtenaren gaan betalen die in hun gebied kwamen. En zij waren daar niet dankbaar voor!

Het verzet was aanvankelijk zakelijk: er werd gewezen op het contract uit 1833, waarin plechtig vrijstelling van belasting was beloofd. Er werd gewezen op de toezegging van de Minister in de Kamer uit 1905. In Maart 1908 werden de eerste lijsten gemaakt, om in de dorpen te kunnen bepalen hoeveel belasting er opgebracht moest worden. Daarbij ondervonden de koloniale ambtenaren problemen, omdat vele dorpschouwen wegvluchtten, verklaarden ziek te zijn of andere uitvluchten zochten. Einde maart kwam er een grote demonstratie naar Fort de Kock (tegenwoordig Bukittinggi geheten) om tegen de belasting te protesteren. Daar was de controleur Westenenk de belangrijkste bestuursambtenaar. Uit diens dagboeken heeft H.T. Damsté een kijk op de gebeurtenissen naverteld (L.C. Westenenk, *Het Rijk van Bitterton*, p. 198-204) "De trommen werden geslagen: een oproep tot den oorlog! In drommen ging het naar Fort de Kock, en tierende kwam men daar aan en vulde de marktplaats en trok op naar het kantoor. Mevrouw Westenenk zag het volk voorbijtrekken, wist waarheen het ging, begreep dat haar man zoo dadelijk geheel zou zijn ingesloten. De resident telefoneerde, of Westenenk geen militairen zou laten komen, maar Westenenk wuifde dat af: dat het dan op een bloedbad zou uitloopen, stond wel vast; en bloedstorten lokte hem niet. Hij kwam naar buiten voor het volk, sterk en rustig, en beduidde den verzamelden betoogers, dat zij zouden gaan zitten... toen sprak Westenenk in de taal van het land en - men ging... Eenige dagen later op 27 Maart vond de belastingaanslag te Koto Toeo in de beste orde plaats en bij die gelegenheid vroegen de *pangoloe's* [dorpschouwen] die aan de betooging naar Fort de Kock hadden deelgenomen, vergeving voor hun ongepast optreden."

Het blijft echter niet soepel lopen, er kwamen steeds meer problemen bij de in-ning, vooral omdat veel mensen hun toevlucht zochten bij de grote schoolcom-plexen van de religieuze leiders. Die vervaardigden amuletten, papiertjes met ko-ranteksten, die onkwetsbaarheid zouden moeten bewerken. Zij spoorden ook aan om witte klederen te kopen, als voorbereiding op een martelaarsdood. In de nacht van 15 op 16 Juni ging een militaire patrouille op weg om een van de belangrijkste religieuze leiders te arresteren. In de beschrijving van Damsté: "De patrouille trof Hadji Abdoelmanan niet in diens huis te Tangah, maar een deel der patrouille viel daar later wel in een hinderlaag: vier soldaten en twee aanvallers kwamen daarbij om. De heele patrouille nam toen stelling op den 3 1/2 Meter breeden weg; en weldra begon de tragedie: de maan ging schuil achter de wolken als om de akeligheid niet aan te zien; maar in het nevelig duister zag de troep te komen, de drommen van spookachtig witte gedaanten, die trouwens geen moeite deden zich te verbergen. Akelig klonk hun rhythmisch 'La ilaha illalah!' [Er is geen godheid dan God alleen], mineurig uitgehuild in stage herhaling, als een gruwelijke dreiging, als een voorspel van verschrikking en verderf, als een voorzegging van dommen strijd en ontijdigen dood, onafwendbaar, niet te keeren. Als verwezen naderden zij. De afstand was geminderd tot honderd meter, toen Westenenk hun toebrulde terug te keeren, zoo zij niet wilden sterven. Maar te sterven was juist hun wensch. Zij kwamen nader nog, ze kropen voort, de afstand minderde tot 60 meter. Westenenk sprak hen toe, ried hen terug te gaan, bezwoer hen geen streep nader te komen. Tervergeefs. Zittend schoven ze dichterbij, hun wapens naast zich op den grond en die telkens verleggend, wanneer ze zich hadden verplaatst. Wat waren dat voor oorlogsmethoden? Welke krankzinnige had hun daar heil van voorspeld? - De afstand was 50 meter geworden, - toen moest het gebeuren. "Vuur!" ... en terwijl de geweren den dood uitzonden, vlogen de kerels overeind en, zwaaiden den klewang, stormden zij op de soldaten in. De plaatsen van wie vielen werden door anderen weer ingenomen, en onder beschutting van het door mist en kruiddamp verdichte duister drong een aantal fanatici door tot in de colonne, en hieuw daar woest in het rond. Twee soldaten waren neergehouwen, vóór de aanvallers waren gesneuveld. Het waren totaal 50 man, die dien eersten aanval ondernamen, en tot den laatsten man moesten zij worden neergelegd. De eene aanval volgde op den anderen, maar in minderende kracht, tot ten slotte de tiende aanval geschiedde door een enkelen man. Hij kroop op zijn knieën tot op vier meter afstand; toen trof hem het doodende lood. Er gebeurden meer vreeselijke dingen nog in dien nacht, dien 'nacht van Kamang'. De patrouille had een verlies van 9 gesneuvelden en 11 gewonden en van den vijand waren 90 dooden blijven liggen; en ook in de dagen die volgden vielen er slagen. Toen keerde de rust en op den 6den Juli kon worden gemeld, dat in de onderafdeling Oud-Agam de toestand gunstig was, en dat de belasting vlot binnenkwam. Alle verzet was overwonnen. Voor zijn optreden tijdens de belastingonlusten werd Westenenk den 1sten Mei 1909 benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassua; en den 10den November kwam zijn bevordering af tot Officier in dezelfde orde."

Bij de afwikkeling van deze en soortgelijke gewapende conflicten, waarbij eveneens tientallen doden vielen, werden een kleine vijftig inwoners van het gebied gearresteerd en naar gebieden buiten Sumatra verbannen. De processen-verbaal van hun verhoren zijn nu nog aanwezig in het Algemeen Rijksarchief te Den Haag. Bij die

verhoren werd door de koloniale ambtenaren de nadruk gelegd op de hebzucht van de islamitische geestelijken. Door de verkoop van amuletten zouden zij alleen maar geld hebben willen verdienen. Hun tanende macht en aanzien in een streek, die in snelle modernisering was, zouden zij willen opvijzelen door het organiseren van deze laatste wanhopige oorlog. Daarom verboden zij ook om de (nieuwe) slachtbelasting te betalen. Het vlees zou daardoor onrein worden en zeker niet gebruikt mogen worden bij de islamitische feestdagen. Overigens zou de opstand slechts georganiseerd zijn door enige "belhamels" en "religieuze geestdrijvers". De handelaren en welvarende boeren hadden niet zoveel problemen met de belasting, omdat zij toch al veel zaken in geld deden. De arme, kleine boeren zagen weinig geld, omdat zij hun eigen producten ook zelf consumeerden. Deze eenvoudigen waren veelal lid van de Satarija-broederschap, waar ook eenvoudige religieuze leiders voorgangers waren. Zij zouden ook gezegd hebben, dat de moslims door de belasting gedwongen zouden worden om geld te verdienen als soldaat in het leger, terwijl de vrouwen tot prostitutie gedreven zouden worden. Bij de processen-verbaal bevindt zich ook het curieuze verhaal over een van de weinige vrouwen die omkwamen: "Talooze amuletten werden uitgereikt, vele lieden nog tot het laatste oogenblik *getobat* [in de islamitische broederschap opgenomen], o.a. de vrouw van de fanaticken Datoe Radja Panghoeloe: eene schoone jonge vrouw en bekeerde lichtekooi, die zich de door dood als geloofsgetuige (sjahid) van hare zonden wilde zuiveren, en in het gevecht in de nacht van 15 op 16 Juni 1908 bij den eersten klewang-aanval met haren echtgenoot den dood vond."

Karel Steenbrink

Ook claims op heilige grond verjaren

Een Franse katholieke collega islamoloog heeft onlangs tijdens een ontmoeting van moslims en christenen in een spontane opwelling voorgesteld om de Aya Sophia in Istanboel maar te ruilen tegen de kathedraal van Cordoba. Groot was de verontwaardiging. Waar bemoeide die pater zich mee? De Aya Sophia is een museum en eigendom van de Turkse staat. Vóór de Ottomaanse verovering in 1453 was het gebouw al vijf honderd jaar kerk. Daarna werd het een moskee. Aan die moskeefunctie herinneren nog steeds grote Arabische borden met de namen van Mohammed en zijn vier opvolgers, de rechtgeleide kaliefen. Kortom onvervreemdbaar Turks bezit, door de staat tot neutraal terrein verklaard door er een museum van te maken. Maar tijdens zijn bezoek aan de Turkse stad heeft de vorige paus opzettelijk en demonstratief geknield gebeden in dit ooit aan de Heilige Wijsheid (*Hagia Sophia*) gewijde gebouw. De Griekse kerkvaders gebruikten de naam "wijsheid" zowel voor de *Logos* (=Christus) als voor de Heilige Geest. Christenen kunnen daarom met zo'n christelijke naam eenvoudigweg niet vergeten dat het om een 'geïslamiseerde' kerk gaat. Vele moslims zien in de verandering, moskee of museum, een triomf over een oude rivaal. Trouwens in de oude moskee/kathedraal in Cordoba hebben moslims op 13 september 1974 voor het eerst na eeuwen weer

"ruilen?"

gebeden in aanwezigheid van de r.k. hiërarchie. Toestemming tot dit gebed werd gegeven als een gebaar van verzoening aldus mijn Spaanse collega, Witte Pater Emilio Galindo Aguilar, die al jaren in Spanje ijvert voor vriendschappelijke relaties tussen moslims en christenen. Het Spaanse initiatief zal in 1992 vijfhonderd jaar na de ontdekking van Amerika door Columbus en het vertrek van de laatste moslims vorst uit Granada een speciaal vervolg krijgen. Maar de kathedraal teruggeven aan moslims? Dat is nog een stap te ver. Trouwens als iemand daartoe het initiatief zou moeten nemen dan is dat niet een Franse pater, maar de r.k. kerk in Spanje. Ik ben bovendien van mening dat men in de dialoog tussen christenen en moslims belangrijker dingen te doen heeft dan te praten over het uitwisselen van gebouwen.

Van Spanje naar India

In India is het kabinet van V.P. Singh ge-

vallen vanwege een vergelijkbare kwestie. Hindoes claimen een terrein waarop een moskee staat. Volgens hen is de god Rama op die plek geboren. Daarom moet de moskee worden afgebroken en plaats maken voor een nieuwe hindoe tempel. Premier V.P. Singh wilde niet toegeven, want volgens hem is geen enkele religie in India verheven boven de staat, de grondwet en het rechtssysteem. India mag volgens hem geen theokratische hindoe-staat worden. Trouwens een onafhankelijke commissie heeft na een diepgaand onderzoek aangetoond dat de claims van de hindoes uitgerekend op dit stukje land als geboortegrond van de vergoddelijkte vorstenzoon Rama alle historische grond missen. Zeker in het beroemde epos Ramayana is Rama de zoon en erfgenaam van de koning van Ayodhya. Zijn avonturen tijdens een veertien jaar durende ballingschap horen tot de rijke sagetraditie van het hindoeïsme. De oude claims, historisch bewijsbaar of niet, worden door radicale hindoegroepen gebruikt als instrument in hun politiek/religieuze strijd om meer macht en invloed in India. Het gaat dus om veel meer dan een strijd om een gebouw. Inzet is de grondwettelijke structuur van een seculiere staat, die niet zoals in het buurland Pakistan aan één religie het staatsmonopolie wil geven. De strijd om de moskee waarbij intussen honderden doden zijn gevallen, voegt een nieuwe dimensie toe aan de interreligieuze spanningen die sedert 1947 India hebben geplaat. Het strijdtoneel wordt terug geprojecteerd naar het verleden. In zijn laatste boek *India: A Million Mutinies* zegt V.S. Naipaul dat het verleden India zal doden als het land het verleden niet voor dood verklaart. Een wijs woord in de huidige gespannen situatie. Het is begrijpelijk dat hier juist de moslims in hun zwakkere positie als minderheid proberen door het oprichten van vredescomités de spanning te verminderen. Tijdens een bezoek aan India in dec. 1987 heb ik contact met moslim leiders gehad die op deze wijze probeerden de belangen van hun geloofsgenoten veilig te stellen. Op een internationale conferentie over moslim minderheden in oktober in New York, die ik als gast meemaakte, werd voorgesteld dat er comités moeten komen in India waarin de belangrijkste moslims en hindoe religieuze leiders de spanningen tussen de gemeenschappen zouden moeten bespreken. Waarschijnlijk is het tot nu toe bij dat voorstel gebleven. De hindoe-moslims dialoog staat nog in de kinderschoenen.

Aanspraken op de "tempelberg"?

Toen op 8 oktober 1990 achttien Palestijnen in Jerusalem stierven door politieoptreden was de aanleiding ook een conflict om een heilig terrein. Sommige extreme joodse groeperingen zouden de tempel willen herbouwen die in het jaar 70 door de Romeinen werd verwoest. Maar op de door hen geclaimde tempelberg staan de rotskoepel en de Al-Aqsamoskee, twee islamitische heiligdommen. Daarom is Jerusalem nummer drie op de islamitische ranglijst na Mekka en Medina. Jerusalem heet in het Arabisch Al-Quds: de heilige stad. Die naam staat nu nog bij de ingang van de stad op hetzelfde bord waarop Jerusalem in romeinse en hebreeuwse letters geschreven staat. De rotskoepel overdekt de plaats van waar de Profeet Mohammed zijn legendarische hemelreis zou hebben gemaakt. Moslims volgen al jaren met grote achterdocht de opgravingen vanaf de kant van de 'klaagmuur'. Ze vrezen dat zo hollen worden gegraven waarin dynamiet kan worden aangebracht om de rotskoepel op te blazen. Men vermoedt zelfs dat achter de brand die op 21 augustus 1969 door een Australisch fanaticus in de Al-Aqsa moskee werd aangestoken een zionistisch complot zat. Een samenzwering vergelijkbaar met de Reichstagbrand

waar de Nazi's de Nederlander van der Lubbe voor lieten opdraaien. Ik erger me er telkens aan wanneer de Nederlandse verslaggever in Jerusalem, de heer Rosenthal, voor het televisiejournaal over de 'tempelberg' spreekt. Zou het niet beter zijn om voortaan over de koepelberg of moskeeberg te spreken? Rosenthal wordt in dit achterhaalde spraakgebruik door vele media klakkeloos gevolgd. Zulk taalgebruik suggereert dat genoemde extreme joodse groepen gerechtvaardigde claims zouden hebben. Die mening moeten we mijns inziens ter wille van de vrede met de moslims bestrijden. De laatste tempel is al ruim 1900 jaar geleden verwoest. Sederdien heeft er enige tijd een christelijke kerk gestaan. Toch claimen christenen de berg gelukkig niet. Trouwens volgens de moslim geschiedenis stond er tijdens de islamitische verovering door Oemar geen kerk maar was de berg bedekt met vuilnis. Al dertien honderd jaar sedert 691 staat er nu een moslim heiligdom, de beroemde met goud overdekte rotskoepel, gebouwd in opdracht van kalief Abdul Malik in Damascus. Het gebouw heeft veel te lijden gehad tijdens veroveringen, maar werd telkens weer gerestaureerd. Het lost geen enkel probleem op wanneer men na dertien eeuwen probeert in deze feitelijke situatie verandering te brengen. Stel je voor dat bepaalde groepen in allerlei landen de klok duizend of twee duizend jaar zouden willen terugzetten, met al of niet historisch of religieus gerechtvaardigde claims. Hoe zouden de grenzen binnen Europa er uit gaan zien als dat gebeurde? Als de Friezen bij voorbeeld de hele kust van West Friesland af tot Denemarken toe zouden opeisen. Stel je voor dat de r.k. kerk alle hervormde kerken ging claimen die door de Reformatie van eigenaar zijn veranderd. In de relatie tussen joden, christenen, moslims en hindoes moet het in de eerste plaats gaan om mensen niet om oude gebouwen. En als die gebouwen een hoge symbolische waarde hebben, moeten we de status quo niet willen veranderen. Want ook religieuze aanspraken op heilige grond, die in het bezit is van anderen, verjaren. Ik sluit me daarom ook van harte aan bij de uitspraak van het Tweede Vatikaans Concilie, gedaan op 28 oktober 1965 over moslims, joden, hindoes en boeddhisten. In het stuk over de moslims staat aan het slot de volgende aanbeveling: "dat we *het verleden vergetend* ons moeten toeleggen op wederzijds begrip en in het belang van alle mensen de sociale rechtvaardigheid, de zedelijke goederen als ook vrede en vrijheid gezamenlijk [moeten] verdedigen en bevorderen".

Naschrift: Nadat een kortere versie van het bovenstaande artikel in nov. 1990 in TROUW werd geplaatst, kwam ik de volgende passage tegen in het boek van Naim Stifan Ateek, *Recht en gerechtigheid. Een Palestijnse bevrijdingstheologie* (Meinema, 1990). De geciteerde passage bevestigt wat hierboven staat: "Palestijnen redeneren verder dat wanneer mensen in verschillende landen hun aanspraak zouden doen gelden op een grondgebied op basis van goddelijke beloften of veroveringen, onze wereld er als een slachthuis zou uitzien: dan zouden we te maken krijgen met grote demografische verschuivingen, sociale chaos en persoonlijk onrecht, minstens zo erg als wat de Palestijnen zelf ervaren hebben door toedoen van de Joden in 1948 en 1967" (p. 126). We komen in een volgend nummer in een recensie nog op dit boek terug.

Jan Slomp, predikant in algemene dienst van de Gereformeerde Kerken in Nederland met de opdracht voorlichting te geven over de ontmoeting met moslims.

Oproep aan de kerken door de Stichting Cura Migratorum

De stichting Cura Migratorum, die namens de katholieke kerk in Nederland de relaties met moslims behartigt, heeft in februari een verklaring uitgegeven, die ook via het blad 1-2-1, het Informatiebulletin van de Rooms-katholieke Kerk, is verspreid. De verklaring luidt als volgt:

Oproep aan de Kerken

Terecht heeft de hele wereld met afschuw gereageerd op het gewelddadig inlijven van Kuwait door Irak op 2 augustus 1990. Sinds die gebeurtenis zijn we getuigen geworden van een escalatie naar een oorlog, die zoals te voorzien vele slachtoffers vergt onder de mensen, grote schade toebrengt aan het milieu, miljarden aan geld kost dat beter besteed kan worden en een verdere polarisatie met zich meebrengt van naties en religies.

Velen is het inmiddels duidelijk geworden, dat het Westen zelf zijn handen niet in onschuld kan wassen, gezien de grote sommen die het verdiend heeft aan de wapenhandel met Irak en aan de versterking van het militaire potentiël van dat land door de levering en fabricage van gifgas, het bouwen van ondergrondse wapeninstallaties enz. In feite liggen aan deze oorlog ook grote economische belangen ten grondslag liggen.

De stichting "Cura Migratorum" wil stelling nemen tegen het feit dat beide strijdende partijen soms claimen God aan hun zijde te hebben en dat zo deze oorlog het karakter dreigt te krijgen van een strijd tussen Christendom en Islam.

We constateren steeds vaker dat ook Moslims in Nederland er op worden aangezien op een of andere manier schuldig te zijn aan de oorlog in de Golf. Wij achten dit zeer bedenkelijk en wijzen dit af!

We roepen dan ook christelijke geloofsgemeenschappen in Nederland op juist in deze tijd extra te werken aan een betere verstandhouding tussen Moslims en Christenen in de Nederlandse situatie, gebaseerd op eerlijke informatie en ontmoetingen vanuit een houding van respect voor elkaar.

Februari 1991

Bestuur Stichting "Cura Migratorum"
Stuurgroep "Relatie-Opbouw Moslims-Christenen" (ROMC)

Verklaring van Nederlands Centrum Buitenlanders en anderen

Op 4 Febr. werd in Den Haag een verklaring uitgegeven door een groot aantal leiders van landelijke verenigingen een verklaring uitgegeven met de volgende tekst:

Verklaring

Dames en heren,

Zoals u weet houdt de huidige oorlog in de Golf de hele samenleving bezig. Wij moeten in dit verband helaas uit verschillende berichten constateren dat dit ook leidt tot onderlinge spanningen tussen burgers van verschillende afkomst.

Ondergetekenden zijn vandaag bijeen om hun grote zorg uit te spreken over het feit dat een deel van onze samenleving van Arabische afkomst dan wel Islamitische achtergrond onder druk staat sinds het uitbreken van de Golfoorlog.

Ondanks het feit dat de leider van Irak, na zijn inval in Koeweit, de Arabieren en de Moslims opgeroepen heeft om zich af te zetten tegen westerse landen, moeten wij er voor waken niet tegen elkaar uitgespeeld te worden.

Deze burgers hebben part noch deel aan deze oorlog, maar dreigen wel het slachtoffer te worden van intolerant gedrag, provocaties en zelfs geweld door sommige medeburgers. Leden uit deze gemeenschap worden op het werk, in de wijk dan wel in het onderwijs onder druk gezet om een zwart-wit keuze te maken: "pro of anti Saddam Hussein".

Een genuanceerd standpunt wordt hen niet gegund.

Deze intolerantie is laakbaar en niet te rechtvaardigen, want in strijd met de onvervreemdbare vrijheid van meningsuiting, zoals neergelegd in de Nederlandse Grondwet. Zij getuigt bovendien van onvoldoende inzicht in de moeilijke positie van de burgers van Arabische afkomst onder de huidige oorlog.

Dit laatste is overigens geen verwijt aan de bereidheid van de autochtone bevolking de problemen te onderkennen. Wat zich hier in belangrijke mate wreekt, is het gebrek aan relevante informatie over zaken die zich aan het oog van het overgrote deel van de samenleving onttrekken.

Ondergetekenden stellen met nadruk dat alle burgers in dit land het recht hebben om binnen de Nederlandse rechtsorde uiting te geven aan hun opvattingen en emoties.

Wij constateren echter dat, ondanks de tot nu toe geleverde inspanningen om de tolerantie jegens de nieuwe burgers van dit land te bevorderen, de gevaren van polarisatie nog steeds aanwezig zijn.

Ondergetekenden waarschuwen in dit verband voor de riskante en onwenselijke consequenties van het vijand-beeld over de moslims en Arabieren in de samenleving: op het werk, op school en in het openbare leven. Immers, veel migranten worden al op grond van hun uiterlijk aangesproken als aanhangers van Saddam Hussein.

Wij doen dan ook een dringend beroep op de bedrijven, de scholen, de media (radio, t.v. en pers), het welzijnswerk, de kerken, de besturen van de politieke partijen en de gemeenten om binnen hun mogelijkheden gepaste initiatieven te onderne-

men om de sfeer van angst, waarin vele medeburgers van Arabische/Islamitische afkomst thans verkeren tegen te gaan en een betere verstandhouding tussen deze gemeenschap en de autochtone bevolking te bevorderen.
Den Haag, 4 februari 1991

mr. J.F. Glastra van Loon (Humanistisch Verbond)
Mw. I. v.d. Heuvel en M.J. Faber (IKV)
Dr. D.C. Mulder (Raad van Kerken)
Bisschop H. Ernst (Pax Christi)
J.P.J. Lagrand (KNOV)
H. Hofstede, Talib Demirhan en G.A. Cremers (CNV)
J. Stekelenburg en R. Gardeslan (FNV)
G.J. Strikwerda (Vredesopbouw)
Mw. M. Vos (Groen Links)
M. Groothuizen (D66)
Partij van de Arbeid
Mw. H.M. Gelderblom (International Centre for Peace in the Middle East)
Drs. M. Rabbæe (Directeur NCB)

De Raad van Kerken stuurde op 7 februari een eigen, soortgelijke brief naar de besturen van alle Moslim organisaties in Nederland.

Intensivering van relaties tussen moslims en joden; bijeenkomsten van de drie Abrahamitische religies

Op 18 jan. heeft Mevr. Ien Dales als Minister van Binnenlandse Zaken overleg gevoerd met vertegenwoordigers van islamitische organisaties. Op de persconferentie na afloop van het gesprek toonde de minister vooral haar eensgezindheid met de gesprekspartners. Ook zij wilde voorkomen, dat de islamieten aansprakelijk zouden worden gesteld voor de Golfoorlog.

Verschillende gebedsdiensten die tussen 15 januari en einde februari werden gehouden in verband met het uitbreken van de oorlog, werden bijgewoond door vertegenwoordigers van joden, christenen én moslims.

Op 29 januari vond in Amsterdam een gesprek plaats tussen joodse en islamitische leiders, dat vooral preventief bedoeld was. Temidden van de polarisatie die het gevolg is van de Golfoorlog, wilde deze bijeenkomst duidelijk maken dat er in Nederland tussen beide

gemeenschappen geen problemen bestaan.

In hetzelfde kader verzorgde moslimleider Abdulwahid van Bommel enkele dagsluitingen bij de NCRV, samen met rabbijn Abraham Soetendorp en verschenen ze ook gezamenlijk in een TV-gesprek.

Rond 25 Februari werd de Februaristaking van 1941 herdacht. Typerend voor de nieuwe verhoudingen in Nederland was, dat niet alleen christenen en joden op de voorgrond stonden. Bij de herdenkingsplechtigheid in de Mozes en Aaronkerk nam ook de moslemleider Abdulwahid van Bommel een plaats in op de eerste rij.

Nieuwe spanningen op nationaal niveau ontstonden onder meer door een verklaring van OJEC, Overlegorgaan van joden en christenen, waarin "met enige gevoelens van bitterheid" kennis genomen wordt van een nieuwe PLO-verklaring van de Raad van Kerken. De RvK had nl. alleen afstand genomen van "al die stemmen en krachten in de

PLO die steun betuigen aan Saddam Hoessein, het terrorisme aanwakkeren en de aanvallen op Israël toejuichen." OJEC had graag een absolute veroordeling van de PLO gezien. (Trouw 30 Jan.)

In Trouw 2 en 31 Jan. tevens een venijnig debat tussen de Mr. Drs. R. Evers en Abdulwahid van Bommel, omdat de eerste schreef, dat "islamitisch fundamentalisme iedere dialoog dwarsboomt."

De Wereldraad in Canberra 7-20 Febr. 1991

Bij de 7e Assemblee van de Wereldraad in Canberra waren twee moslims als officiële waarnemers aanwezig. Dat is niet veel, maar het is toch een verheugend teken dat er geen grote assemblee van de Wereldraad meer plaats vindt, zonder dat er een delegatie van de niet-christelijke religies bij aanwezig is. In Nairobi (1975) waren er vijf vertegenwoordigers van de niet-christelijke religies. In Vancouver (1983) waren het er tien en werden zij voor het eerst ook in de gelegenheid gesteld om een geloofsgetuigenis uit te spreken. In Canberra waren er twaalf, waaronder twee moslims.

Veel aandacht heeft de Assemblee besteed aan een politieke verklaring over de Golfoorlog. Dat ging niet gemakkelijk. Veel kerken uit de derde wereld veroordeelden de oorlog als een daad van Amerikaanse agressie, terwijl daar bij de kerken van Europa en Amerika vaak genuanceerder standpunten tegenover stonden. De debatten waren lang niet alle even opwekkend: moties die aangenomen en weer ingetrokken werden met uiteindelijk een verklaring, die zeker niet met een overtuigende meerderheid werd aangenomen. Volgens de Nederlandse afgevaardigde, de gereformeerde Dr. Martien Brinkman, zou dit wel eens het einde kunnen betekenen

van het gedetailleerd politiek spreken van de Wereldraad en zouden we een tijd zien komen, waarin dit oecumenische lichaam zich meer met de zaken van zichtbare kerkelijke eenheid en een bindende theologie zou gaan bezighouden.

Kardinaal Simonis over vasten van christenen en moslims

Op zondag 17 februari sprak Kardinaal Simonis in het KRO-programma "Ter Overweging" enkele gedachten uit naar aanleiding van de eerste zondag van de christelijke vasten voorafgaand aan het Paasfeest. De kardinaal gaf aan dat ook in onze tijd vasten nog volop aanwezig is (medische redenen, sportprestaties, schoonheidsideaal). Bij al deze vormen van "modern vasten" ontbreekt echter de godsdienstige dimensie. Simonis zag die wel bewaard in het vasten van de islamieten van de maand Ramadan. Daar kunnen christenen een voorbeeld aan nemen: "... Vasten, bidden, vruchtbare naastenliefde, en dat niet als sombere zelfkwellig, maar als blijde zelfgave - zo moeten ook wij, christenen, vasten.."

17 maart: begin van Ramadan

De vasten van Ramadan begint dit jaar op zondag 17 maart, wanneer om 4.58 imsak is, dat wil zeggen het ogenblik waarop de vasten begint. Om 18.53 kan die met drinken en eten gebroken worden. Als op zondag 31 maart de zomertijd begint ligt de vastentijd tussen 5.26 in de morgen en 20.17 's avonds. De laatste vastendag zal waarschijnlijk zondag 14 maart zijn: van 4.49 tot 20.40 uur volgens de formulieren die bij BEGRIP binnenkwamen.

nee
= out here

Problemen in de hartchirurgie en een oefening in de casuïstiek van de islamitische wet: hartkleppen van varkensmateriaal

De moderne geneeskunde stelt ook de moslems voor een aantal problemen. Een ervan is het feit, dat voor de vervanging van hartkleppen vaak gebruik wordt gemaakt van materiaal, dat aan varkens is ontleend. Een Nederlandse chirurg vroeg onlangs kort voor een hart-operatie aan Drs. Berry van Oers of zo'n hartklep voor een Marokkaanse islamitische vrouw geoorloofd zou kunnen zijn. Omdat er hierover, naar onze informatie, geen gezaghebbende uitspraak door een internationaal erkende islamitische instantie is gedaan, is er kort beraad over deze zaak gehouden, onder andere met Drs. Husni Rahiem, deskundige op het gebied van islamrecht en in die tijd te Leiden werkzaam voor zijn dissertatie. Allereerst werd er gerefereerd naar een recente discussie in Indonesië over de toediening van medicijnen via capsules. Veel capsules zijn vervaardigd van een mengsel, waar ook varkensvet in zit. Omdat de Indonesische lokale industrie wel capsules kan bereiden zonder dat varkensvet, maar nog niet voldoende capaciteit bezit om aan de nationale vraag te voldoen, was er een consensus onder de geleerden, dat vanwege noodzaak (*darurat*), tijdelijk dit soort geïmporteerde capsules mag worden gebruikt.

Varkensvlees is verboden (*haram*) voor menselijke consumptie, maar men zou zo'n operatieve plaatsing niet rechtstreeks als consumptie, maar als mechanisch gebruik kunnen zien, dus minder ernstig, zodat zeker een soortgelijke redenatie van noodzaak of *darurat* gehanteerd mag worden. Bovendien kan men het onderscheid tussen verboden voor consumptie (*haram*) en onrein om aan te raken (*nadjis*) nog verder bekijken.

De officiële Islamitische Raad van Indonesië, de *Madjelis Ulama Indonesia* heeft een verklaring (*fatwa*) uitgegeven over kikkerbilletjes. Die worden geproduceerd voor uitvoer naar Singapore en Taiwan en leveren in bepaalde streken van Indonesië aan een aantal boeren een aardige bijverdienste op. De kikkers zijn volgens de islamitische wet verboden voor consumptie, maar de *Madjelis Ulama Indonesia* heeft besloten, dat productie en handel daarin geoorloofd is. Een soortgelijk onderscheid kan men zien bij de handel in mest. Mest is onrein om aan te raken (*nadjis*) en daarom menen sommige zeer strikte lieden, dat ook handel daarin verboden zou zijn. Anderen vinden dat verbod tot aanraken, of minstens gebod tot wassingen na aanraking, nog niet een verbod op de handel inhoudt. Daarvoor worden niet alleen de letterlijke teksten uit de koran en profetische overlevering geciteerd maar ook milieuargumenten als een goede recycling. Terug naar de medische wereld: bovengenoemde Islamitische Raad van In-

donesië heeft op 11 December 1985 een verzoek om adviezen over hartkleppen gekregen van het ziekenhuis Harapan Kita te Jakarta. In een uitspraak die in december 1988 werd gepubliceerd in het officiële blad *Mimbar Ulama* (Vol. 13, 1409, p. 50-52) werd gesproken over transplantatie en over kleppen van kunststof of van dieren in het algemeen. Alle drie de methodes werden daarin toegestaan. De Raad had het meeste moeite met de transplantatie, omdat dat een mutilatie van een lijk met zich zou brengen. Onder verwijzing naar onder meer twee citaten uit de Koran werd ook deze methode goedgekeurd "zolang als er geen betere mogelijkheid zich zou voordoen."

Islam, Europa en de waarden van de democratie

Prof. H.L. Wesseling uit Leiden houdt zich onder meer bezig met de geschiedenis van het kolonialisme als Voorzitter van het Instituut voor de geschiedenis van de Europese Expansie en de reactie daarop. In een interview met HP/De Tijd (8 maart) geeft hij een antwoord op de vraag of de westerse waarden intrinsiek beter zijn dan de islamitische. "In mijn opvatting is een beschaving als de onze superieur... Wat maakt ons leven hier levenswaardig? Vrijheid van meningsuiting, vrije verkiezingen, scheiding van kerk en staat; de verworvenheden van de democratie. Ik geloof dat je kunt zeggen dat de Arabische landen wat dat betreft middeleeuwse samenlevingen zijn."

Een verdediging van die scheiding van kerk en staat was ook te lezen in de nota "De Nieuwe Rotterdammers" van B&W van Rotterdam, gericht aan de gemeenteraad. Op p. 20 wordt daar gesteld, dat migranten geïnformeerd

moeten worden over de "normen en waarden die in de Nederlandse maatschappij centraal staan". Ook moet worden duidelijk gemaakt, "waarover geen compromissen mogelijk zijn." Als eerste voorbeeld wordt dan de Leerplichtwet gegeven en er wordt aan toegevoegd: "Meer in het algemeen stellen wij ons op het standpunt dat aan de Nederlandse wet niet valt te tornen en evenmin aan fundamentele waarden van de democratie. Ook beginselen van scheiding van Kerk en Staat vallen hieronder." (p. 20)

Als het om praktische invullingen van dit principe gaat, dan blijkt de gemeente Rotterdam toch soepel: "Onverlet het principe van scheiding tussen Kerk en Staat dienen de maatschappelijke functies van de eigen organisaties van culturele minderheden gestimuleerd te worden." (21) De afdeling Welzijnszaken in Rotterdam heeft in de persoon van Ibrahim Spalburg een eigen islam-functionaris aangesteld en geeft ook actieve steun aan de Stichting Platform Islamitische Organisaties. In de praktijk kan dit principe dus toch nog wel verschillend geïnterpreteerd worden.

In hetzelfde kader, nl. de verschillende opvattingen over die scheiding van kerk en staat, past een opmerking van Willy Reedijk, migrantenwerkster in Amsterdam, naar aanleiding van voorlichtingsavonden over godsdienst en cultuur van migranten door de groep Marhaban: "Ik lig al meer dan een jaar met de mensen op mijn werk overhoop, omdat ik vind dat we aandacht moeten besteden aan de godsdienst van buitenlanders. Binnen de welzijnsinstellingen rust daar een taboe op. Ze zijn bang om met moskeeverenigingen te praten. Denken dat zij dan in aanraking komen met ultra-rechtse organisaties.. Ik vind dat je er niet om heen kunt." (Trouw 4 maart).

Op de kabinet-vergadering van 8 maart 25

heeft de regering gesproken over het al drie jaar oude rapport van de commissie Hirsch-Ballin. In dat rapport werd een nieuwe subsidieregelingen voor gebiedsruimten voor minderheden aanbevolen. De regering met minister Hirsch-Ballin was niet zo gul als de hoogleraar en zijn commissie: de subsidieregeling werd afgewezen. Wel komt er een afzonderlijke dienst geestelijke verzorging voor hindoes en een voor moslims. De diensten krijgen voor vijf jaar elk twee arbeidskrachten gesubsidieerd.

In de nota van de gemeente Rotterdam zagen we al, dat het minderhedenbeleid wordt ondergebracht onder de algemene noemer van "sociale vernieuwing". Deze is gedecentraliseerd bij de gemeenten ondergebracht. Zal het nu ook zo zijn dat de ene moskee nog wel wat subsidie gaat krijgen omdat hij in een soepele gemeente staat, terwijl op andere plaatsen niets voor zulke faciliteiten beschikbaar komt? Het kabinet heeft wel besloten om 130 miljoen eenmalig beschikbaar te stellen voor monumentale, cultuurhistorisch belangrijke kerkgebouwen. Dat soort gebouwen hebben de moslims nog niet, dus daar hoeven ze zich nog geen zorgen over te maken. (NRC en Leids Dagblad 9 maart)

Wintercamp van Islamitische Indonesische Studenten te Gorssel

Het ICCN, Islamitische Cultureel Centrum Nederland, Scheldestraat 173 te Den Haag, is bij moslims vooral bekend als de enige stichting die een moslimverklaring kan afgeven, welke vereist is voor het verkrijgen van de visa voor de grote en kleine bedevaart (*hadj* en *umra*). Het Centrum geeft aan belangstellenden voorlichting over de islam, onder meer door het uitgeven van boeken en brochures, zoals "Smeekbeden van de Profeet", "Gids

voor de Hadji" en een aantal beschouwingen naar aanleiding van de koranvertaling van Dr. Leemhuis. Het Centrum organiseert ook al enkele jaren een nationale wedstrijd in Koranrecitatie. De laatste wedstrijd werd in November 1990 in de Molukse moskee van Waalwijk gehouden. Daar werden toen twee jongeren van Marokkaanse afkomst uitverkoren om deel te nemen aan een internationale competitie voor Koranrecitatie, die van 18-30 Januari dit jaar in Mekka werd gehouden. Het vertrek van de twee deelnemers uit Rotterdam en Den Haag kon in verband met de Golfoorlog helaas geen doorgang vinden. Het ICCN wordt voor een groot deel bemand door Indonesische moslims, die in het Midden-Oosten gestudeerd hebben.

Van 1 tot 4 Februari heeft het ICCN een "Wintercamp" georganiseerd voor islamitische studenten van Indonesische afkomst in West-Europa. Er kwamen een kleine honderd studenten. De grootste groep kwam uit Delft: een dertigtal van de 500 Indonesische studenten die daar verschillende aspecten van de techniek studeren. Er was ook een sterke afvaardiging uit Duitsland. De dagen in de jeugdherberg van Gorssel waren vooral gevuld met geregelde gebedsdiensten en veel godsdienstige lessen en discussies. Niet alleen de sport gaf een wedstrijd tussen de verschillende Europese gastlanden te zien, ook de discussies gingen vaak over een vergelijking tussen prijzen, faciliteiten en kwaliteit van de gastvrijheid bij de diverse landen van de Europese gemeenschap.

BEGRIIP onder Dr. P. Reesink gebundeld *(eindid.)*

P. Reesink, *Islam, een nieuw geloof in Nederland*, Ambo/Baarn, 263blz. fl. 49,50.

Het boek "Islam, een nieuw geloof in Nederland" is een bundeling van artikelen uit BEGRIP over de jaren 1982-1988. Een bundeling van artikelen, veel meer pretenderen de auteurs ook niet, hoewel de titel meer doet vermoeden.

Al in de jaren zestig kwamen de eerste moslims naar ons land. Toch spreekt de titel terecht van een 'nieuw geloof'. De interne organisatie van de Moslimgemeenschap in Nederland kwam eerst in de jaren tachtig goed op gang. Vooral de laatste jaren is dat goed te merken in de samenleving: een toename van het aantal Islamitische scholen en moskeeën, de oprichting van de Islamitische Omroep Stichting enz.

Er zijn nog maar weinig serieuze en omvattende studies gemaakt van de verscheidenheid aan manifestaties van de islam in Nederland. De auteurs van het boek hebben dan ook niet veel meer kunnen doen dan uit die manifestaties slechts enkele fragmenten te beschrijven. Het is nu nog te vroeg om een compleet handboek over de islam in Nederland samen te stellen.

De auteurs bespreken enkele fragmenten en knelpunten die in het oog springen. Zo worden in de eerste helft van het boek heldere en feitelijke beschrijvingen gegeven over de functies van de moskee, slachtoverschriften, bedevaart, diversiteit binnen de Islam.

De auteurs komen alleen van christelijke huize. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de tweede helft van het boek ingaat op de relaties tussen moslims en christenen in de nederlandse samenleving.

Enkele mogelijke ontmoetingsplaatsen tussen moslims en christenen worden besproken. Het is jammer dat de auteurs weinig ingaan op de concrete relatie-opbouw tussen moslims en christenen aan de basis waar de meeste moslims en christenen wonen.

De eindredacteur van het boek is in handen van Dr. Piet Reesink. Van 1982 tot 1990 bemande hij het Bureau "Relatie-Opbouw-Moslims-Christenen" (ROMC) van het R.K. Vreemdelingen-pastoraat. In die periode was hij hoofdredacteur en stimulator van BEGRIP.

Het boek laat veel vragen liggen en roept veel vragen op. In die zin vormt het een goede bijdrage aan het gesprek met betrekking tot de aanwezigheid van moslims in onze samenleving. Er worden weinig pasklare antwoorden gegeven. Daaruit spreekt ook de eerlijkheid van het boek. De vragen en de antwoorden zullen de komende jaren opgeroepen en gevonden moeten worden in de praktijk van de ontmoeting tussen moslims en christenen. Het boek heeft in de toekomst een vervolg nodig zodra er meer zicht is op een completer beeld van de islam, een nieuw geloof in Nederland.

Berry van Oers.

Moslims in België en Nederland

Wereld en Zending 1990/4, losse nummers f 12,50, Prins Hendriklaan 37, 1075 BA Amsterdam.

Het tijdschrift Wereld en Zending heeft haar vierde nummer van 1990 gewijd aan de "Dialogo aan de basis: over sporen en ontsporen in het interreligieuze gesprek". De meeste van de tien artikelen gaan over de verhoudingen met moslims. Toon van Bijnen schreef

en ali
mesrad

was is d
die prakt

van tolerantie in België nog niet zo positief te zijn: "Nog medio 1989 bepaalde het Nationaal Secretariaat van het Katholiek Onderwijs, dat de moslimkinderen verplicht zijn om de lessen katholieke godsdienst te volgen in de katholieke scholen. Tot bijwonen van katholieke godsdienstoefeningen is men evenwel niet verplicht en dit blijkt ook bijna nergens praktijk te zijn". (309) Er zijn evenwel ook EOO scholen, (Elkaar Ontmoetend Onderwijs), waar het allemaal veel beter loopt.

In België is de islam wel officieel erkend als godsdienst door het parlement (in 1974, in 1978 bekrachtigd door de koning). Dat betekent, dat de staat imams en godsdienstleraren moet bezoldigen en de gebouwen voor de openbare eredienst moet financieren. Dat gebeurt ook her en der. Een groot probleem daarbij is, dat evenals in Nederland de interne organisatie van de islamitische gemeenschap zeer moeizaam verloopt. Een toporgaan, dat alle moslims vertegenwoordigt als gesprekspartner bij de regering, is zodoende nog steeds niet gevormd.

Rahmat Khan Abdar Rachman, imam in Groningen werd geïnterviewd door Nico Landman. Het gesprek ging voornamelijk over de verwachting die een moslim heeft van de religieuze dialoog. Dat blijkt vooral te zijn: erkenning van de islamitische identiteit. "Sommige christenen lijken syncretisme als doel van de dialoog te zien, waardoor we straks samen één geloof hebben. Daar geloof ik niet in. Het doel is: dat je elkaar beter leert kennen..." (317). KS

MOI-publicatie over islamleiders

J.G.J. ter Haar en P.S. van Koningsveld (red.), *Schriftgeleerden in de moderne islam*, Muiderberg, Coutinho 1990, 157 pags. f27,50.

In deze bundel zijn een 7-tal artikelen te vinden die gewijd zijn aan de *ulama*,

de uitleggers van de leer en de traditie in de islam. De positie van deze schriftgeleerden is in de meeste islamitische samenlevingen grondig gewijzigd onder invloed van de vorming van moderne natiestaten. Vaak nam de staat bepaalde functies van de *ulama* over en werd geprobeerd, hun rol te beperken tot het zuiver religieuze terrein. Desondanks spelen schriftgeleerden vaak nog steeds een politieke rol van betekenis.

In de bundel wordt aandacht besteed aan schriftgeleerden in Marokko, Iran, Egypte, Iraq, Turkije en Nederland. Interessant is het artikel van Rob Soeterik over de rol van sjiïtische *ulama* in Iraq. Sinds de dood van hun inspirerende leider Sayyid al-Sadr vormen de sjiïeten nog slechts een oppositie groep in ballingschap, concludeert de auteur. Die conclusie moet misschien in het licht van de recente ontwikkelingen worden bijgesteld.

G.M. Speelman

De medewerkers
van BEGRIP
wensen hun
moslim
vrienden en
vriendinnen
een gezegende
vasten van
Ramadan
en een
gelukkig idul fitr

BEGRIJ
Luybenstraat 17
5211 BR 's-HERTOGENBOSCH
tel. 073-145159 (tstr. 3)